

ЕТИЧКЕ ПЕРЦЕПЦИЈЕ БУДУЋИХ УЧЕСНИКА У ПРОЦЕСУ ФИНАНСИЈСКОГ ИЗВЕШТАВАЊА

ETHICAL PERCEPTIONS OF FUTURE PARTICIPANTS IN THE PROCESS OF FINANCIAL REPORTING

Милош Ристић¹, Дејан Јакшић², Кристина Мијић³

Универзитет у Новом Саду, Економски факултет у Суботици,
Република Србија

Сажетак: У раду су истражене етичке перцепције учесника у процесу финансијског извештавања како би се сагледали ставови и оцене прихватљивости различитих начина на које се може манипулисати финансијским резултатом. Рад презентује различите сценарије за уједначавање добити, уобличавање резултата и велико спремање. У сценарије су укључени мотиви и методи помоћу којих су одређене радње извршене, као и различите улоге у процесу финансијског извештавања. Истраживање је спроведено на 105 студената, 58 у улози креатора финансијских извештаја и 47 у улози корисника финансијских извештаја. Резултати показују да постоје значајне разлике у етичкој прихватљивости различитих сценарија за манипулисање резултатом, као и различитих метода и мотива манипулације. Са друге стране, истраживање није показало постојање значајних разлика у етичким перцепцијама између креатора и корисника финансијских извештаја.

Кључе речи: етичке перцепције, уједначавање добити, уобличавање резултата, велико спремање, креатори финансијских извештаја, корисници финансијских извештаја.

Abstract: This study explores the ethical perceptions of participants in the financial reporting process in order to comprehend the attitudes and evaluation of the acceptability of different approaches to earning manipulations. The paper presents different scenarios for income smoothing, earnings management and big bath. The scenarios include various motives and methods for earning manipulations. The study was carried out on 105 students, 58 in the role of creators of financial reports and 47 in the role of users of financial statements. The results show that there are significant differences in ethical acceptability of various scenarios for earning manipulations, as well as in various methods and motives of manipulation. On the other hand, research has not demonstrated the existence of significant differences in ethical perceptions between the creators and users of financial statements.

Key words: ethical perceptions, income smoothing, earnings management, big bath accounting, creators of financial statements, users of financial statements.

---

¹ risticmilos92@hotmail.rs, студент мастер студија на Економском факултету у Суботици, Универзитет у Новом Саду

² jaksicd@ef.uns.ac.rs

³ mijick@ef.uns.ac.rs

УВОД

Финансијски извештаји се састављају како за интерне потребе, тако и за потребе великог броја екстерних корисника, чије одлуке и даље активности у великој мери зависе од поузданости извештаја. За процес састављања финансијских извештаја, карактеристична је информациона асиметрија, која креаторе финансијских извештаја ставља у повољнији положај у односу на кориснике. Креатори финансијских извештаја поседују додатне, интерне информације и труде се да „пливају“ на граници између онога шта је легално, а шта није.

За припрему и креирање финансијских извештаја једнопредузећа одговорни су менаџмент и рачуноводствена функција. У процесу израде финансијских извештаја, рачуновође се руководе рачуноводственим стандардима што на крају треба да резултира истинитим и објективним финансијским извештајима.

Међутим, рачуноводствени стандарди пружају слободу креаторима финансијских извештаја, да у извештаје кроз књижења понекад уграде и своје субјективне судове, који могу имати материјалан утицај на коначан исказ. Тако избор различитих метода и стопа амортизације који врши менаџмент, може утицати на добит предузећа у кратком року. Обезвређење потраживања врши се на основу процене менаџмента о могућности наплате или се, на пример, процена фер вредности имовине заснива на субјективном вредновању.

У оваквим ситуацијама, кључан утицај на квалитет финансијских извештаја има етичност учесника у процесу финансијског извештавања. Потреба за етичношћу препозната је од стране рачуноводствене професије што је резултирало доношењем етичких кодекса. Кодекси професионалне етичке дефинишу одређена правила како би рачуновође требале да се понашају како не би угрозиле целокупну професију.

Међутим, имплементација и санкционисање неетичног понашања представљају проблематичну област. Етичност представља унутрашњу карактеристику појединца која није лако препознатљива. Осим тога, кодексима се не могу предвидети све ситуације у којима је етичност нарушена.

У годинама за нама, у свету су се одиграли велики скандали који су довели до пропасти великих банака и предузећа. Компанија Енрон (Leone, 2011) је типичан пример компаније која је пословала неетично и чији су скандали са финансијским извештајима и разне малверзације, покренуле многа питања о пословној етици и

послужила као мотив да се научна јавност упусти у дубља изучавања пословне етике. Можда је најбољи пример текућа финансијска криза будући да се сматра да је неетичност у значајној мери била генератор ове кризе.

Значај етичности учесника у процесу финансијског извештавања захтева да се овом питању посвети одговарајућа пажња у процесу едукације будућих чланова професије. Етичност појединца зависи од културе и окружења, али и од тога колико се пажње поклања питањима етичности у поступку образовања будућег рачуноводственог кадра.

Људи који се баве етиком су превасходно филозофи и социолози, али они немају искуства, нити знања о рачуноводству. Како би студенти били упућени у важност овог проблема, у разним земљама се предлаже, да се овај проблем угради у наставни план и програм у процесу образовања, где би студенти требали да буду више укључени у дискусије о етици у рачуноводству. Комитет покровитељских организација Тредвеј одбора (Treadway Commission) само је један од заговорника овог питања (Cohen и Pant, 1989). На тај начин би професори могли да пренесу знања о овом проблему. Главни проблем је недостатак научне литературе и материјала, који обрађују ово подручје. У вези са тим, како би се тај недостатак у научном материјалу надокнадио, спроведено је истраживање на ову тему.

Као будући учесници у процесу финансијског извештавања, циљ је да се увиди како ће студенти реаговати и исказати своје перцепције на одређене ситуације из праксе. Студенти би у процесу образовања требали бити упућени и свесни важности етичких питања у финансијском извештавању. Они би требали знати како да разликују и да препознају манипулативне радње, да буду свесни етичког кодекса као и да су припремљени на проблеме са којима ће се у будућности сусретати. Осим тога, студенти би требали бити свесни да одређене радње могу имати негативне ефекте на кориснике, и тиме изазвати велике последице.

У том смислу, основни циљ рада је сагледавање етичких перцепција будућих учесника у процесу извештавања. У раду је истражено како студенти као будући учесници у процесу извештавања реагују на етичност различитих ситуација у којима се могу наћи. Приликом оцене етичности у обзир су узети и различити мотиви, улоге и методе манипулисања резултатом.

Наставак рада организован је на следећи начин. У првом делу рада је дат теоријски осврт на типове, мотиве и начине извршавања манипулативних радњи, као и преглед литературе и истраживања

која су на ову тему вршена у разним земљама. Други део рада се односи на методологију истраживања. У овом делу представљени сценарији за које су развијене хипотезе и спроведена истраживања. У трећем делу рада супредстављени резултати и на крају су изведени закључци.

1. ПРЕГЛЕД ЛИТЕРАТУРЕ

У литератури се генерално могу пронаћи три главна модалитета манипулисања резултатом са којима се може остварити одређена корист:

- уједначавање добити (income smoothing),
- уобличавање резултата (earnings management) и
- велико спремање (bigbath accounting).

Уједначавање добити је добровољна радња од стране менаџмента којом се утиче на варијације резултата по пословним годинама помоћу разних рачуноводствених техника (Ashari, 1994). Уобличавање резултата се може схватити и као креативно рачуноводство, где менаџери, предузимањем разних радњи, утичу на приходе, расходе и на износе у финансијским извештајима, чиме приказују погрешне информације. Овај тип се понекад јако тешко може открити и веома је значајан и са социјалног аспекта. Велико спремање се може дефинисати као „чишћење“ биланса како би се створили услови за позитивно пословање у будућности, поготово ако је у међувремену промењен менаџмент компаније. На овај начин се претходно руководство на посредан начин криви за лоше пословање (Stolowy and Breton, 2000).

Сваки тип манипулације, има своју сврху и циљ (мотиве) због којих се одређена радња предузима. Мотива је много и, генерално, према Шкарић (2007), могу се груписати на:

- 1) испуњење и одржавање поверења инвеститора,
- 2) остваривање разних бонуса од стране менаџмента,
- 3) припрема за преузимање других компанија или одбрана од непријатељског преузимања,
- 4) одлагање пореза на добит на будуће периоде.

Не мора свака манипулативна активност бити предузета са намерном стицања користи за менаџмент. Понекад се она предузима и како би се заштитила радна места и позиције запослених (нпр. узимање кредита од банке да би предузеће могло у континуитету да послује, док би у супротном, дошло до отпуштања радника).

На крају, постоје и различите методе које се користе за манипулације резултатом. Методи се могу поделити на:

1) промене у стварним активностима (операцијама) као, на пример, промена времена инвестирања или разних промотивних активности,

2) промене у рачуноводственим методама или проценама, на пример, вредновање некретнина по фер вредности како би на крају то утицало на повећање капитала и

3) преваре, на пример, књижење фиктивних докумената зарад веће добити и вредности акција (Asuman, 2011).

Бранс и Мерчент (Bruns and Merchant, 1990) су први који су покушали да сагледају моралну реакцију на краткорочне поступке менаџмента, приликом манипулација са стварним активностима и рачуноводственим политикама (методама). Они су саставили упитник од 13 хипотетичких питања, којим су испитивали 649 учесника, међу којима су били генерални директори, финансијски менаџери, контролори и ревизори. Истраживање је открило да су манипулације са операцијама етички прихватљивије од манипулација заснованим на рачуноводственим проценама. Такође, као моралније понашање оцењено је уобличавање резултата у односу на остале модалитете манипулисања, смањење резултата у односу на повећање, као и када се жели остварити квартални план у односу на годишњи.

Претходно истраживање је дало идеју и другима да се баве овим питањем. Фишер и Розенцвајг (Fisher and, Rosenzweig, 1995) су тако спровели слична истраживања, а за узорак су узели студенте завршних година, мастер студенте и запослене рачуновође. Они су дошли до сличних резултата, који су показали да су промене у стварним активностима вредноване као етичније у односу на манипулисање рачуноводственим проценама. Као један од могућих разлога за то навели су чест став да је одређено понашање прихватљиво ако оно није експлицитно забрањено (Fisher and , Rosenzweig, 1995).

Кликерман (Clikeman, 2001) је спровео анкету како би истражио да ли пол и национална припадност међу студентима утиче на разне етичке перцепције. Истраживање је спроведено на 115 студената, 54 мушких и 61 женских, из 6 различитих земаља (САД, Хонг Конг, Индонезија, Малезија, Сингапур и Тајван). Резултати истраживања нису показали да пол и национална припадност утичу на етичке перцепције.

Гајгер (Geiger, 2003) је проширио Кликерманово истраживање тако што је узео узорак од 898 студената рачуноводства из 8 земаља (Аустралија, Хонг Конг, Индонезија, Малезија, Сингапур, Шпанија, Велика Британија и САД). Његово истраживање је показало

другачије резултате у односу на Кликерманову студију. Утврђено је да постоје разлике у перцепцијама међу наведеним земљама.

Озер и сарадници (Ozer et al., 2003) су истраживали етичке судове међу студентима свих нивоа студија, међу извршним директорима и рачуновођама. Резултати његовог истраживања су показали да постоје различити етички судови, не само међу методама, него и унутар самих група.

Како показују резултати Гајгеровог (2003) истраживања, етичке перцепције у великој мери зависе од историје и културе одређеног народа. Култура и културно наслеђе, могу бити веома битан елемент код формирања судова међу људима и, сходно томе, резултати могу да се разликују међу земљама. Поред културног наслеђа, битна је и регулатива која прописује и усмерава на одређен вид понашања. Из тог разлога, истраживање је спроведено и у нашој земљи како би дошли до сазнања о националним етичким перцепцијама које се могу компарирати са истраживањима у другачијем културном наслеђу.

2. МЕТОДОЛОГИЈА ИСТРАЖИВАЊА

2.1. Дефинисање упитника

Истраживање је спроведено помоћу упитника који су развили Бранс и Мерчент (1990), стим што је пре употребе овај упитник прилагођен нашој регулативи и пословној пракси. Упитник који смо користили састоји се од 13 питања, који описују разне сценарије модалитета, мотива и метода манипулисања резултатом. Истраживање је спроведено на 105 студената, који су били подељени у две групе. Једну групу од 58 студената су представљали студенти рачуноводственог смера. Они су били у улози креатора финансијских извештаја, запослених у предузећу које предузима одређене активности. Другу групу од 47 студената чинили су студенти финансијског смера. Они су кроз упитник информисани да треба да оцене етичност одређених поступака из угла банкарских службеника у кредитном одељењу. Студенти који су учествовали у истраживању су били студенти завршних година оба смера (72), као и студенти мастер студија (33). Свако питање се оцењивало, у зависности од етичности на скали од 1 до 5, где је:

1. Потпуно етично понашање.
2. Етичност понашања је упитна („Не бих ништа рекао особи која је укључена у то, али ми је ипак непријатно“).

3. Мањи етички прекршај (Особу би требало упозорити да се више не упушта у такве активности).
4. Озбиљан етички прекршај (Особу би требало онемогућити да понови дато понашање).
5. Потпуно неетично понашање (Против особе би требале бити предузете кривичне радње).

Истраживање је спроведено у периоду од новембра до децембра 2015. године, на Економском факултету у Суботици, Универзитету у Новом Саду. Циљ истраживања је био да сагледамо етичке перцепције студената и да утврдимо да ли постоје статистички значајне разлике у оцени етичности различитих сценарија манипулисања резултатом, као имотива, модалитета, улога и метода манипулације. У наредној табели је дат обједињен приказ типа манипулација, мотива и метода, на основу којих је изведено 13 различитих сценарија, уједно и 13 питања која се односе на одређене акције са којима се учесници у процесу финансијског извештавања могу сусрести у пословању.

Табела 1.: Сценарији манипулиција резултатом

Начин манипулације	Модалитет манипулације	Мотив за манипулисање	Метод манипулисања
Сценарио 1	Уједначавање добити	Уједначавање добити	Операције
Сценарио 2			Процена
Сценарио 3			Превара
Сценарио 4	Уобличавање резултата	Добијање кредита	Операције
Сценарио 5			Процена
Сценарио 6			Превара
Сценарио 7		Избегавање пореза на добит	Операције
Сценарио 8			Процена
Сценарио 9			Превара
Сценарио 10		Корист за менаџмент	Операције
Сценарио 11			Процена
Сценарио 12			Превара
Сценарио 13	Велико спремање	Пребацивање кривице на претходно руководство	Процена

Извор: Израда аутора

2.2. Дефинисање хипотеза

Комбиновањем модалитета, мотива и метода манипулација изведено је 13 сценарија. Они одражавају одређени вид понашања који се, сходно култури, окружењу, регулативи и другим факторима, разликују од особе до особе. На основу тога, да ли постоје одређене разлике у перцепцијама међу сценаријима, развијена је следећа хипотеза:

H₁: Не постоји статистички значајна разлика у етичким перцепцијама у погледу начина на који се манипулише резултатом.

Када две супростављене стране имају различит интерес, њихове етичке перцепције могу такође бити различите. Креатори у зависности од сврхе, могу гледати на одређене акције на један начин, док корисници информацијамогу иматисасвим супротан став. Креаторима је, на пример, циљ да увећају добитак како би добили кредит, док је свакако тежња банкарских службеника да на основу тачних информација процене да ли постоји кредитни ризик. На основу тога, развијена је следећа хипотеза:

H₂: Не постоји статистички значајна разлика у етичким перцепцијама између креатора и корисника финансијских информација у погледу манипулисања резултатом.

Као што је наведено, основни модалитети манипулисања резултатом су уједначавање добити, уобличавање резултата и велико спремање. У неким радовима (Herworth 1953; Beidleman 1973; Moses 1987; Trueman and Titman 1988; Zucca and Campbell 1992; Stolowy and Breton 2000), водила се расправа о предностима међу начинима манипулација. У предности уједначавања добити убрајају се (Asuman, 2011): 1) бољи односи са инвеститорима, кредиторима, радницима; 2) мањи трошкови капитала 3) креирање стабилнијег тржишта капитала. У предности великог спремања, спада: 1) чишћење лошег пословања; 2) слање сигнала инвеститорима да је тежак период прошлост. На основу претходног, оправдано је поставити питање постојања стаистички значајних разлика у оцени етичности различитих модалитета манипулисања резултатом. Сходно томе, развијена је следећа хипотеза:

H₃: Не постоји статистички значајна разлика у етичким перцепцијама у погледу модалитета манипулације резултатом.

Мотив који је неког навео да се одлучи за манипулисање резултатом (добивање кредита, избегавање пореских обавеза, остаривање користи за менаџмент) може утицати на оцену да ли је одређено понашање више или мање етично. Мотива има много, а у складу са мотивима, и погледи на одређене радње могу бити различити. На основу тога, развијена је следећа хипотеза:

H₄: Не постоји статистички значајна разлика у етичким перцепцијама у погледу мотива за манипулисање резултатом.

Манипулације се разликују и према методи извршења (измена у стварним активностима, злоупотреба рачуноводствених процена, превара). У претходним истраживањима на сличну тему (Bruns and Merchant, 1990; Fischer and Rosenzweig, 1995; Elias 2002; Özer et al., 2003), показало се да значајне разлике у оцени етичности различитих метода могу да постоје. На основу претходних резултата, развијена је следећа хипотеза:

H₅: Не постоји разлика у етичким перцепцијама у погледу метода манипулисања резултатом.

2.3. Методи обраде података

За оцену етичких перцепција коришћена је Ликертова скала са вредностима од један до пет. За проверу статистичке значајности разлика у етичким перцепцијама између различитих група испитаника коришћени су параметарски тестови. Избор тестова зависио је од броја група која се пореде, као и од карактеристика посматраних варијабли. Тако је код поређења етичких перцепција између креатора и корисника финансијских извештаја (H_2) коришћен-тест за независне узорке будући да постоје две групе различитих испитаника. Како је за проверу етичких перцепција код осталих хипотеза неопходно поређење више од две групе, изабран је једносмерни (one-way) ANOVA тест. Овај тест показује да ли постоји разлика у етичким перцепцијама између било које групе оцена. За проверу постојања појединачних разлика између група ANOVA тест је допуњен пост-хок тестовима. Избор одговарајућих пост-хок тестова извршен је на основу провере хомогености варијанси и уједначености величине узорка по групама. Статистички тестови спроведени су уз коришћење статистичког пакета IBM SPSS Statistics Version 20.

3. РЕЗУЛТАТИ

3.1. Разлике у етичким перцепцијама у погледу начина на који се манипулише резултатом

Манипулисање резултатом могуће је извршити на пуно различитих начина. Иако ефекти манипулација на резултат могу бити исти, питање које се у овом раду поставља је да ли је за оцену етичности понашања битан само квантитативни ефекат или се и сам начин на који је остварен циљ манипулисања може различито етички вредновати. Због тога је дефинисано 13 различитих начина на који се може манипулисати резултатом (сценарија) и од испитаника је тражено да дају своју оцену етичности спроведених поступака. Дескриптивна статистика оцена етичности различитих сценарија манипулисањарезултатом дата је у наредној табели.

Табела 2.: Дескриптивна статистика етичких оцена према начину манипулисања резултатом

Сценарио	N	Аритм. средина	Станд. дев.	Станд. грешка	95% Интервал поверења	
					Доња граница	Горња граница
Сценарио 1	105	1,68	1,164	0,114	1,45	1,90
Сценарио 2	105	2,33	1,198	0,117	2,10	2,57
Сценарио 3	105	3,05	1,004	0,098	2,85	3,24
Сценарио 4	105	4,02	1,177	0,115	3,79	4,25
Сценарио 5	105	3,80	1,311	0,128	3,55	4,05
Сценарио 6	105	3,72	1,114	0,109	3,51	3,94
Сценарио 7	105	1,62	1,069	0,104	1,41	1,83
Сценарио 8	105	2,68	1,114	0,109	2,46	2,89
Сценарио 9	105	1,69	1,103	0,108	1,47	1,90
Сценарио 10	105	2,27	1,203	0,117	2,03	2,50
Сценарио 11	105	2,53	1,048	0,102	2,33	2,74
Сценарио 12	105	2,90	1,327	0,129	2,65	3,16
Сценарио 13	105	3,87	1,233	0,120	3,63	4,11
Укупно	1.365	2,78	1,426	0,039	2,71	2,86

Извор: Калкулација аутора, SPSS

Просечне вредности оцена етичности различитих сценарија крећу се у распону од 1,62 до 4,02 што наговештава постојање разлика у прихватљивости различитих поступака манипулисања резултатом. Провера постојања статистички значајних разлика у етичким перцепцијама између различитих сценарија извршена је применом једносмерног ANOVA теста. Анализа хомогености варијансе која је спроведена пре примене теста показала је да је претпоставка хомогености варијансе нарушена ($p < 0,05$ за Левинов тест), те је стога примењен Велчов (Welch) тест робусности. Резултати тестирања показали су да се хипотеза H_1 не може прихватити, односно да постоји статистички значајна разлика између посматраних група ($F(12,526) = 57,992, p = 0,000$).

Имајући у виду нехомогеност варијанси, приликом оцене постојања статистичких значајних разлика између појединачних сценарија за манипулисање резултатом изабран је Гејмс-Ховелов (Games-Howell) пост-хок тест. Резултати теста приказани су у следећој табели.

Табела 3.: Анализа хомогености начина манипулисања резултатом

Сценарио	N	Подскуп за алфа = 0,05			
		1	2	3	4
Сценарио 7	105	1,62			
Сценарио 1	105	1,68			
Сценарио 9	105	1,69			
Сценарио 10	105		2,27		
Сценарио 2	105		2,33		
Сценарио 11	105		2,53	2,53	
Сценарио 8	105		2,68	2,68	
Сценарио 12	105			2,90	
Сценарио 3	105			3,05	
Сценарио 6	105				3,72
Сценарио 5	105				3,80
Сценарио 13	105				3,87
Сценарио 4	105				4,02
Сигнификантност		1,000	0,341	0,070	0,829

Извор: Калкулација аутора, SPSS

Анализа хомогености препознаје четири групе сценарија за манипулисање резултатом са посебно израженом сличношћу сценарија у првој групи (сценарији 1, 7 и 9). Са друге стране,

сценарији 4, 5, 6 и 13 се јасно разликују од других начина за манипулисање резултатом по високо оцењеној неетичности.

3.2. Разлике у етичким перцепцијама у зависности од улоге код манипулисања резултатом

Будући да различити учесници у процесу манипулисања могу оцењивати различите поступке више или мање етичним у зависности од своје позиције, извршена је подела испитаника на две групе. Као што је већ наведено, испитаници из прве групе (студенти рачуноводственог смера) дали су оцену етичности одређених поступака из угла рачуновође у предузећу који треба да евидентира потенцијално неетичне поступке (група креатора финансијских информација), а друга група (студенти финансијског смера) је добила задатак да оцени етичност поступака из угла банкарског службеника запосленог у кредитном одељењу у банци, који има сазнања о претходно предузетим акцијама менаџмента/власника предузећа (група корисника финансијских информација). Дескриптивна статистика етичких перцепција за две групе испитаника приказана је у наредној табели:

Табела 4.: Дескриптивна статистика етичких оцена према улози у процесу манипулисања резултатом

Улога	N	Аритм. средина	Станд. дев.	Станд. грешка	95% Интервал поверења	
					Доња граница	Горња граница
Корисник фин. информација	611	2,83	1,337	0,54	2,72	2,93
Креатор фин. информација	754	2,74	1,495	0,54	2,64	2,85
Укупно	1.365	2,78	1,426	0,039	2,71	2,86

Извор: Калкулација аутора, SPSS

Претходна табела показује да су корисници финансијских информација нешто строжи у оцени етичности понашања (просечна вредност оцене етичности за кориснике је 2,83, а за креаторе 2,74), што је у складу са очекивањима. Осим тога, на основу веће стандардне девијације може се приметити да су креатори финансијских информација нехомогенији у својим оценама, односно да имају већу дилему како да етички вреднују различите поступке манипулисања.

Испитивање статистичке значајности разлика у оцени етичности поступака за манипулисање резултатом између две групе испитаника извршено је применом t-теста за независне узорке. Тест је спроведен на узорцима уз претпоставку нехомогености варијанси узимајући у обзир резултате Левиновог теста ($p < 0,05$).

Резултати t-теста указују на непостојање статистички значајних разлика у оцени етичности манипулисања резултатом између корисника ($M = 2,83, SD = 1,337$) и креатора финансијских информација ($M = 2,74, SD = 1,495$), $t(1,363) = 1,062, p = 0,283$. То значи да се хипотеза H_2 прихвата, односно да различити учесници у процесу манипулисања резултатом на сличан начин етички вреднују различите поступке.

3.3. Разлике у етичким перцепцијама у погледу модалитета манипулисања резултатом

Различити модалитети манипулисања резултатом могу бити различито третиран са етичког становишта. У циљу сагледавања разлика у етичким перцепцијама типова манипулисања извршено је груписање различитих начина за манипулисање резултатом према модалитету манипулације. Тако су добијена три основна модалитета манипулисања – уједначавање добити (income smoothing), уобличавање добити (earning management) и велико спремање (big bath). Дескриптивна статистика етичких перцепција према наведеним модалитетима манипулисања приказана је у наредној табели.

Табела 5.: Дескриптивна статистика етичких оцена модалитета манипулисања резултатом

Модалитет манипулисања	N	Аритм. средина	Станд. дев.	Станд. грешка	95% Интервал поверења	
					Доња граница	Горња граница
Уједначавање добити	315	2,67	1,465	0,083	2,51	2,83
Уобличавање резултата	945	2,79	1,450	0,047	2,70	2,88
Велико спремање	105	3,05	1,004	0,098	2,85	3,24
Укупно	1.365	2,78	1,426	0,039	2,71	2,86

Извор: Калкулација аутора, SPSS

Добијене просечне вредности модалитета манипулисања резултатом указују на то да се манипулисање резултатом у циљу уједначавања исказане добити у различитим периодима сматра најетичнијим, а да је велико спремање етички најмање прихватљиво. Осим тога, испитаници су имали највише недоумица код оцене етичности уједначавања добити, док су код великог спремања били најсагласнији у негативној оцени.

Провера статистичке значајности разлика у етичким перцепцијама између различитих модалитета манипулисања извршена је применом једносмерног ANOVA теста. Имајући у виду нехомогеност варијанси између различитих модалитета манипулисања ($p < 0,05$ за Левинов тест), примењен је Велчов тест робустности који је показао да постоји статистички значајна разлика између посматраних група ($F(2,293) = 4,458, p = 0,012$). Сходно томе, хипотеза H_3 о непостојању статистичких значајних разлика у етичности различитих модалитета манипулисања се одбацује.

У циљу сагледавања у којој мери се сваки модалитет манипулисања појединачно разликује од осталих модалитета, примењен је Гејмс-Ховелов (Games-Howell) пост-хок тест. Резултати теста приказани су у следећој табели.

Табела 6.: Анализа хомогености модалитета манипулисања резултатом

Модалитет манипулисања	N	Подскуп за алфа = 0,05	
		1	2
Уједначавање добити	315	2,67	
Уобличавање резултата	945	2,79	2,79
Велико спремање	105		3,05
Сигнификантност		0,767	0,163

Извор: Калкулација аутора, SPSS

Појединачно поређење разлика у типовима манипулисањима показало је да између уједначавања добити и великог спремања постоји статистички значајна разлика, а да се уобличавање резултата не може јасно сврстати ни на једну страну, мада је по оцени етичности сличнији уједначавању добити.

3.4. Разлике у етичким перцепцијама у зависности од мотива за манипулисање резултатом

Разликовање етичких перцепција према модалитетима манипулисања у себи већ делимично садржи и разлике у мотивима

за манипулацију. Нешто сложенија ситуација постоји код уобличавања резултата будући да овде мотиви могу бити разноврсни. Имајући у виду разноликост могућих побуда, у раду су истражене само оне које се у нашем окружењу могу сматрати најзаступљенијим – манипулисање због избегавања плаћања пореза на добит, због кредитирања пословања и због потреба менаџмента. На тај начин формиране су групе од пет основних мотива манипулисања.

Дескриптивна статистика оцена етичности према мотивима за манипулисање резултатом приказана је у наредној табели.

Табела 7.: Дескриптивна статистика етичких оцена према мотивима за манипулисање резултатом

Мотив за манипулисање	N	Аритм. средина	Станд. дев.	Станд. грешка	95% Интервал поверења	
					Доња граница	Горња граница
Уједначавање добити	315	2,67	1,465	0,083	2,51	2,83
Уобличавање резултата због користи за менаџмент	315	2,61	1,496	0,084	2,44	2,77
Уобличавање резултата због добијања кредита	315	2,56	1,425	0,080	2,40	2,72
Уобличавање резултата због избегавања пореза	315	3,20	1,341	0,076	3,05	3,35
Велико спремање	105	3,05	1,004	0,098	2,85	3,24
Укупно	1.365	2,78	1,426	0,039	2,71	2,86

Извор: Калкулација аутора, SPSS

Резултати претходне табеле показују да се уобличавање добити због кредитирања пословања сматра етички најприхватљивијим. Као најмање етично оцењено је манипулисање због избегавања плаћања пореских обавеза. Највеће разлике у мишљењу испитаници су показали код етичке оцене манипулисања од стране менаџмента који жели да за себе оствари неку корист.

Провера статистичке значајности разлика у етичким перцепцијама између различитих мотива манипулисања резултатом извршена је применом једносмерног ANOVA теста. Због нехомогености варијанси различитих група ($p < 0,05$ за Левинов тест), примењен је Велчов тест робусности који је показао да постоји статистички значајна разлика између посматраних група ($F(4,536) = 12,707, p = 0,000$). Сходно томе, хипотеза H_4 се одбацује. Можемо закључити да постоји статистички значајна разлика у етичкој прихватљивости различитих мотива за манипулисање резултатом.

За оцену статистичке значајности разлика у појединачним мотивима за манипулисање резултатом поново је изабран Гејмс-Ховелов (Games-Howell) пост-хок тест. Резултати теста приказани су у следећој табели.

Табела 8.: Анализа хомогености мотива за манипулисање резултатом

Мотив за манипулисање	N	Подскуп за алфа = 0,05	
		1	2
Уобличавање резултата због добијања кредита	315	2,56	
Уобличавање резултата због користи за менаџмент	315	2,61	
Уједначавање добити	315	2,67	
Велико спремање	105		3,05
Уобличавање резултата због избегавања пореза	315		3,20
Сигнификантност		0,918	0,779

Извор: Калкулација аутора, SPSS

Појединачно поређење разлика у мотивима манипулисања резултатом показује већу хомогеност група него код анализе модалитета манипулисања. Хомогеност је постигнута раздвајањем уобличавања резултата према мотивима тако да су се формирале две хомогене групе мотива. Манипулисање резултатом због кредитног финансирања или остварења користи за менаџмент, као и уједначавање добити по годинама сматрају се етички прихватљивијим од велико спремања и манипулисања резултатом због избегавања пореза.

3.5. Разлике у методама манипулисања резултатом

Као што је већ наведено, манипулисање резултатом може се вршити различитим методама – изменама у стварним активностима (операцијама), субјективним просуђивањем везаним за рачуноводствене процене или спровођењем преварних радњи. У циљу истраживања да ли су све наведене методе једнако прихватљиве са етичког становишта, извршена је подела узорка на три групе. Дескриптивна статистика етичких перцепција према наведеним методама манипулисања приказана је у наредној табели.

Табела 9.: Дескриптивна статистика етичких оцена метода манипулисања резултатом

Метод манипулисања	N	Аритм. средина	Станд. дев.	Станд. грешка	95% Интервал поверења	
					Доња граница	Горња граница
Промене у стварним активностима	420	1,97	1,285	0,063	1,85	2,09
Злоупотреба рачуноводствених процена	525	2,57	1,146	0,050	2,47	2,67
Превара	420	3,85	1,211	0,059	3,74	3,97
Укупно	1.365	2,78	1,426	0,039	2,71	2,86

Извор: Калкулација аутора, SPSS

Резултати дескриптивне статистике указују да се манипулисање резултатом кроз измене стварних активности сматра етички најприхватљивијем. Потом следи манипулисање рачуноводственим проценама, а најстрожи суд испитаници имају о манипулисању кроз преварне радње.

Провера статистичке значајности разлика у етичким перцепцијама између различитих метода манипулисања резултатом извршена је применом једносмерног ANOVA теста. Овај пут Левинов тест је показао да постоји хомогеност варијанси за посматране групе ($p > 0,05$). Резултати ANOVA теста откривају постојање статистички значајних разлика између посматраних група ($F(2,390) = 266,392, p = 0,000$). Сходно томе, хипотеза H_5 се одбацује. Можемо закључити да различите методе манипулисања резултатом нису једнако етички прихватљиве.

Затестирање између којих метода манипулисања постоје наведене статистички значајне разлике, а имајући у виду да су групе неједнаке величине и да имају сличне варијансе, као најподеснији је изабран Габриелов (Gabriel) пост-хок тест. Резултати овог теста приказани су у следећој табели.

Табела 10.: Анализа хомогености метода манипулисања резултатом

Метод манипулисања	N	Подскуп за алфа = 0,05		
		1	2	3
Промене у стварним активностима	420	1,97		
Злоупотреба рачуноводствених процена	525		2,57	
Превара	420			3,85
Сигнификантност		1,000	1,000	1,000

Извор: Калкулација аутора, SPSS

Резултати анализе хомогености метода показују да постоји јасна разлика у етичкој прихватљивости различитих метода за манипулисање резултатом.

4. ЗАКЉУЧАК

На основу спроведеног истраживања може се закључити да постоје значајне разлике у оцени етичности поступака којима се манипулише резултатима пословања. Чак и када манипусање резултатом има једнак квантитативни утицај на исказани резултат, код будућих учесника у процесу финансијског извештавања се дати поступци не сматрају једнако етички прихватљивим.

Тако је манипулисање резултатом како би се избегло плаћање пореза на добит од стране испитаника оцењено као етички најдискутабилније. Сличну, мада нешто повољнију оцену, добило је спровођење страгије великог спремања. Са становишта мотива манипулисања, уобличавање резултата у циљу добијања кредита од банке је оцењено као најприхватљивије.

У складу са очекивањима, будући учесници у процесу финансијског извештавања сматрају да је манипулисање резултатом кроз измене у стварим активностима најприхватљивије будући да финансијски извештаји приказују стварно стање пословања, на другом месту су злоупотребе рачуноводствених процена будући да

су оне на граници правне прихватљивости, док су преварне радње најспорније.

Истраживање разлика у перцепцијама између креатора и корисника финансијских извештаја показало је да се оцена етичности поступака не разликује значајније у зависности од улоге појединца.

Резултати истраживања су у највећој мери сагласни са очекивањима и са резултатима презентованим у другим радовима који се баве овом проблематиком (Bruns and Merchant, 1990; Fisher and Rosenzweig, 1995; Clikerman, 2001). Одређено изненађење представља сазнање да улога појединца нема утицаја на етичке перцепције манипулисања резултатом пошто нека ранија истраживања сугеришу да ова разлика може да постоји (Атик, 2011).

Добијени резултати о етичким перцепцијама указују на то да су будући учесници у процесу финансијског извештавања добро припремљени за ситуације са којима ће се суочити и да су у стању да оцене етичност својих и туђих поступака.

Даља истраживања о етичким перцепцијама могла би бити проширена на актуелне учеснике у процесу финансијског извештавања. Било би интересантно сагледати на који начин садашњи учесници вреднују етичност различитих поступака манипулисања и упоредити у којој мери се њихове етичке перцепције разликују од етичких перцепција будућих учесника у процесу финансијског извештавања. Овим поређењем би се могло сагледати у којој мери искуство и учешће у процесу финансијског извештавања доводе до промена у етичким ставовима.

ЛИТЕРАТУРА

1. Ashari, N. H. C., Koh, S. L., Tan, W., Wong, H. (1994). Factors affecting income smoothing among listed companies in Singapore, *Accounting and Business Research*, 24 (96), 291-301.
2. Atik, A. (2011). Ethical Perceptions on Earnings Manipulation in Turkey: An Exploration of Differences in Preparers and Users' Perspectives, *Journal of Finance and Accounting*, 169-186.
3. Atik, A. (2009). Detecting income-smoothing behaviors of Turkish listed companies through empirical tests using discretionary accounting changes, *Critical Perspectives on Accounting*, 20, 591-613.
4. Beidleman, C. R. (1973). Income smoothing: The role of management. *The Accounting Review*, 48 (4), 653-668.

5. Bruns, W. J., & Merchant, K.A. (1990), The dangerous morality of managing earnings. *Management Accounting*, 22-25.
6. Cohen, J.R. & Pant, L.W. (1989). Accounting educators' perceptions of ethics in the curriculum. *Issues in Accounting Education*, 4(1), 70-81.
7. Clikeman, P. M., Geiger, M.A., O'Connell, B.T. (2001). Students perceptions of earnings management: The effects of national origin and gender. *Teaching Business Ethics*, 5 (4), 389-410.
8. Fischer, M.,& Rosenzweig, K.(1995). Attitudes of students and accounting practitioners concerning the ethical acceptability of earnings management, *Journal of Business Ethics*, 14, 6, 433-444
9. Нерворт, С. Р. (1953). Smoothing periodic income. *The Accounting Review*, 28 (1), 32-39.
10. Kaplan, S.E. (2001). Ethically related judgments by observers of earnings management, *Journal of Business Ethics*, 32 (4), 285-298.
11. Шкарић Јовановић, К. (2007). Креативно рачуноводство – мотиви, инструменти и последице, Зборник радова: Место и улога рачуноводства, ревизије и финансија у новом корпоративном окружењу, XI Конгрес Савеза рачуновођа и ревизора Републике Српске, Бања Врућица.
12. Jooste, L. (2011). A comparison of ethical perceptions of earnings management practices, 422-434.
13. Moses, O. D. (1987). Income smoothing and incentives: Empirical tests using accounting changes. *The Accounting Review*, 11 (2), 358-377.
14. Özer, G., Alpkın, L.,& Aren, S. (2003). Differences in judicial ethics of profit management practices, *Journal of Marmara University*, 10 (20), 97-107.
15. Stolowy, H., Breton, G. (2000). A framework for the classification of accounts manipulations. http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=263290 (17. Јануар, 2016. године)
16. Zucca, L. J., Campbell, D. R. (1992). A closer look at discretionary write downs of impaired assets, *Accounting Horizons*, 6 (3), 30-41.

Рад је примљен: 10.02.2016.

Рад је прихваћен за штампање: 26.02.2016.